

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.014

Наталія Дічек

Інститут педагогіки НАПН України

ORCID ID 0000-0002-2185-3630

DOI 10.24139/2312-5993/2023.04/147-168

МИНУЛЕ ЯК СИМВОЛІЧНИЙ РЕСУРС НАЦІЄТВОРЕННЯ

Мета статті: висвітлення теоретичних підвалин концепту «історична пам'ять» та обґрунтування доцільності ширшого використання потенціалу масових меморіальних заходів як одного із дієвих шляхів формування в дітей та молоді історичної пам'яті – складника національної самоідентифікації і питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в умовах агресії РФ та інформаційної війни.

Відрефлексовано теоретичні положення щодо сутності, структури, функціонування і соціально-політичної значущості формування історичної пам'яті, у першу чергу засобами освітньої сфери; висвітлено, як практичну аргументацію, результати досвіду проведення масових комеморативних заходів з ушанування історичних персоналій національного гуманітарного простору та аргументовано потребу розширення їх палітри для збереження нового режиму національної пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, політика історичної пам'яті, історія як міф, національна самоідентифікація, комеморація, освітня галузь, меморіальні заходи, персоніфікація.

Постановка проблеми. За висловом відомого історика й історіософа, уродженця Поділля, Михайла Барга, історична свідомість, як важливий складник суспільної свідомості, є своєрідний «духовний міст, перекинутий через провалля часу, – міст, що веде людину з минулого в майбутнє» (Барг, 1987, с.24). Виходячи з цього, історичну свідомість можна розглядати як форму орієнтування людини в часі, а додавши національно-етнічний вимір, тобто певний топос, вийти на рівень дискурсу національного хронотопу.

Українці мають ускладнену тривалою бездержавністю етнічну історію, що спричинило її «покрученість», яку треба долати, наповнюючи новим знанням на підставі поглиблених студій; історію, яка істотно зумовлена географічним положенням – буття на перехрестях історичних рухів народів, – та багатством різноманітних етнічних контактів й іншими чинниками, на яких за форматом статті не зупинятимемося. Вже й зазначених чинників досить для того, щоб спричинювати постійні «бої за історію» (Війни інформаційної епохи, 2021; Ковальська-Павелко, 2022; Політика істор. пам'яті..., 2019). Аби ефективно «воювати», українським ученим, на думку відомого

історика Наталі Яковенко, слід застосувати до українського матеріалу напрацьовані західними колегами методологічні пропозиції (Яковенко, 2007, с.221), що й спробуємо хоча б почасти здійснити в контексті окреслення деяких шляхів вироблення в сучасної української молоді націєорієнтованої історичної пам'яті.

Пристаючи до думки польського філософа Владіслава Татаркевича про те, що поняття, якими послуговуються гуманітарні науки, – по суті «відкриті», а визначеність властива лише поняттям логіки та математики (Татаркевич, 2001), в цій статті не торкатимемося також дискусійних тлумачень численних дотичних до поняття «історична пам'ять» і близькоспоріднених термінів і різновидів, що вже здійснено іншими науковцями не в одній розвідці (Киридон, 2009, 2017; Проблема історичної пам'яті..., 2013; Ковальська-Павелко, 2022; Нагорна, 2012; 2013). Лише уточнимо теоретичні підвалини власних міркувань, вироблених на підставі дискурсивного аналізу джерел.

Поняття «історична пам'ять», що часто вживають як синонімічне до понять «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять», а в розмислах політологів – до поняття «політика пам'яті», відображає спосіб, у який «групи, колективи та нації конструюють (створять) спеціальні наративи про історичні періоди чи події та ідентифікують себе з конкретними людьми. Історичні меморії лежать в основі соціальної та політичної ідентичності» (St.Lowrence). Наведене визначення взято з веб-сторінки американського університету Сейнт-Лоуренс (St.Lowrence, USA), де рекламують підготовку студентів з навчального курсу за назвою «Історична пам'ять». Такий курс рекомендується як важливий для майбутньої участі молоді в міжнародних та міжкультурних взаємодіях. Далі наголошено, що для концепту «історична пам'ять» характерна часта видозміна, пов'язана із вимогами і викликами конкретного історико-політичного відтинку часу (Hite, St.Lowrence).

У своїх міркуваннях урахуватимемо зазначені тези. Лише зауважимо, що в останні десятиліття у світі спостерігається загальне зростання інтересу до концептуалізації таких понять як колективна пам'ять й історична свідомість, які використовуються в аналізі процесу історизації сучасності та її зав'язків з минулим і майбутнім (López, 2014).

Аналіз актуальних досліджень. Зацікавлення проблемою історичної пам'яті, її теоретичним розробленням в зарубіжній гуманітаристиці розгорнулося після Другої Світової війни, причому серед представників різних суспільствознавчих галузей. Спочатку – в працях

істориків (П. Гаттон, Е. Гіденс, Е. Гобсбаум, Ж. Ле Гофф, П. Нора, Й. Рюзен), філософів (Ф. Анкерсміт, Т. Адорно, П. Рікер, М. Фуко), антропологів і культурологів (Я. Ассман, А. Ассман), соціологів (М. Альбвас, Дж.Олік). Філософським аспектам тлумачення феномену історичної пам'яті присвячені праці. Якщо історики розмірковували над питаннями співвіднесення історичної пам'яті й історичної свідомості, то філософи і соціологи розглядали історичну пам'ять у ширшому сенсі, наприклад, у контексті соціального досвіду. Ближче до перетину століть феномен історичної пам'яті почали експлуатувати політологи, причину цього чітко визначив Ж. Ле Гофф: «...колективна пам'ять була і є важливим питанням у боротьбі за владу між суспільними групами. Для класів, груп або індивідів, які правили й далі панують в історії суспільств, їхня влада над пам'яттю та забуттям залишається однією з найголовніших турбот» (Le Goff, 1992, Р.54).

Зі здобуттям нашою Батьківщиною незалежності й українські вчені почали розробляти проблематику історичної пам'яті у контексті процесів націєтворення і державотворення, формування національної ідентичності, що узгоджувалося й узгоджується також із запитом соціуму, з постійно зростаючим суспільним інтересом до Минулого України і нації. Вже напрацьовано значну кількість аналітичних студій з питань термінологічного оснащення й функціонування зазначеного феномену (О. Бойко, А. Киридон, Г. Касьянов, Л. Нагорна), механізмів формування пам'яті (Я. Грицак, С. Здіорук, Л. Зашкільняк, В. Масненко, Ю. Шаповал, Н. Яковенко), її ролі в житті сучасного українського соціуму (О. Волянчук, В. Масненко, Н. Городня, Л. Залізняк, О. Кривицька, М. Рябчук), її значення в освіті та галузі національно-патріотичного виховання (І. Гирич, В. Кремень, Г. Корж, О. Пошетун, Л. Чупрій). Стан інформаційної як частини гібридної війни, яку сусідня держава-агресор веде з Україною, у тому числі й в сфері історичної пам'яті, спричинив появу розвідок, присвячених розкриттю сутності, особливостей, технології ведення інформаційної війни, її психологічного впливу на населення, зокрема й засобами історії минулого (Ю. Зерній, Ю. Котляр, В. Кулик).

Однак, попри наявні студії, залишається теоретичний простір для нових інтерпретацій і досліджень щодо кореляції історичної пам'яті і політики пам'яті, яка має безпосереднє відношення до питання влади, а отже й шляхів формування національної ідентичності в молоді.

Отже, **мета** статті – висвітлення теоретичних підвалин концепту «історична пам'ять», розроблених переважно сучасними зарубіжними науковцями, та обґрунтування доцільності ширшого використання потенціалу масових меморіальних заходів в освітній сфері як одного із шляхів формування історичної пам'яті в дітей та молоді – складника національної самоідентифікації і питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в умовах агресії РФ та інформаційної війни.

Методологія. Дослідження піднятих питань здійснено на основі джерельного пошуку та ретроспективного аналізу україномовних і англomовних текстів, у яких розкриваються підходи до розуміння авторами понять, зазначених у назві і меті статті, що сукупно репрезентують сучасний міжнародний дискурс у галузі експлікації історичної пам'яті. Текстовий аналіз також здійснювався в руслі герменевтичного підходу до витлумачення дібраних текстів, що передбачає смисловий аналіз мовних форм і конструктів. Історико-генетичний підхід уможливив з'ясування історичних інтелектуальних контекстів розглядуваної проблеми і конструювання умовиводів щодо неповноти використовуваних способів впливу на процес формування в сучасної української молоді історичної пам'яті. Застосування зіставно-порівняльного аналізу дало змогу виокремити універсальне й одиничне в авторських тлумаченнях, на основі чого аргументовано певні узагальнення і висновки та окреслено перспективи подальших досліджень.

Теоретичною основою дослідження слугували теорія культурної пам'яті як образу колективного минулого, що наділена функцією ідентифікації, репрезентована в працях М. Альбвакса (Halbwaks, 1952), Яна й Алейди Ассман (Assman, 2011; 2020); концепція національної ідентичності Е. Сміта (Smith, 1998); підхід до розуміння історії як міфу Дж. Армстронга (Armstrong, 1992), Е. Геллнера (Gellner, 1983). У поєднанні ці питомі засади дають незаперечні підстави для розгляду минулого не як стійкої данини, а як мінливого об'єкту, який підлягає інтерпретації, і як важливого чинника націєтворення.

Виклад основного матеріалу. Реальність доводить, що такі категорії як «нація», «раса», «етнічність» можуть бути політизовані і використані як дієві важелі політичної мобілізації певної спільноти (групи), що й актуалізують у своїх діях «актори» політичного процесу – політичні, культурні і громадські діячі, релігійні лідери. Проте це стається лише тоді, коли й члени спільноти відчують свою єдність і

готові виявляти солідарність, що, своєю чергою, вимагає від них усвідомленості або самосвідомості щодо приналежності до певної спільноти, у нашому контексті – до української нації.

За твердженням англійського антрополога, одного з найвпливовіших дослідників феномену нації та націоналізму Е. Геллнера, національна самосвідомість має базуватися на історії (міфі¹ – прим.) про єдність: національну, класову, етнічну, релігійну (Gellner, 1983), що постулює важливість формування спільної історичної пам'яті, як одного з маркерів національної ідентичності.

Обстоюючи високе призначення національної ідентичності серед множини культурно-політичних ідентичностей, Е.Сміт розвинув міркування, що її головними функціями є подолання забуття через нащадків, відновлення колективної гідності через покликання на бодай і міфологічну золоту добу, реалізація братерства, що передбачає оперування символами, ритуалами та церемоніями, які «прив'язують живих до мертвих і полеглих спільноти» (Сміт, 1998, с. 25-27).

Розвиваючи вітчизняні міркування з теорії нації та націоналізму, історик Г. Касьянов ще 1999 р. про українську націю писав так: «Цілком очевидно, що в початковий період становлення державної нації, який нині переживає Україна, «соціальне замовлення» полягає в легітимізації її вимог історичними аргументами» (Касьянов, 1999). Він згадує дослідження американського політолога й історика Дж. Армстронга², який стверджував, що певні «об'єктивні» складники поняття «нація» стають важливими чинниками націєтворення, переходячи у сферу суб'єктивного, перетворюючись на символи й міфи, але міф за Армстронгом — це не хибне знання, а скоріше ідеологічна конструкція, створена для певної мети, це – інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення» (Armstrong, 1992).

У наведених розмислах найбільш значущим, на наш погляд, є акцент на інтегруючому призначенні міфу, ним і варто скористатися у

¹ Обґрунтовуючи фази розвитку націоналізму в Європі, Е.Геллнер виокремлює етнографічну фазу як повсюдну й обов'язкову в європейських країнах третього часового поясу, до яких відносить і Україну. На базі досягнень цієї фази переважно й вибудовується раціональна, кодифікована *висока культура* (висока культура у тлумаченні Геллнера це – «грамотність, ... що є результатом наполегливого і достатньо тривалого *посвячення*, яке називають «освітою» (Gellner, 1983, с.12). Саме напрацювання етнографічної фази здатні послужити державі і нації (Gellner, 1983, с.54), тобто послугувати «створюваній національній міфології».

² Дж. Армстронг – автор книги «Український націоналізм. 1939-1945», в якій широко використовував такий метод дослідження, як інтерв'ю учасників подій.

творенні символічного наративу історії української нації, у тому числі і засобами пропаганди (Інтерв'ю з Касьяновим, 2022).

Дещо з іншої, але дотичної до попередньої, методологічної позиції розглядає проблему історичної пам'яті відома українська вчена-історик Л.Нагорна. Для «передавання» складного зв'язку між минувиною та її відтворенням наступними поколіннями на думку вченої можна скористатися ідеями П.Рікера про те, що кожна історична конструкція є радше реконструкцією – результатом інтенції, претензій, побажань. Ступінь її вірогідності залежить не стільки від людської порядності, скільки від тих стимулів, які спонукують дослідника ... обрати той чи інший спосіб пояснення (Нагорна, 2013, с.10). У такому разі можна застосувати запропонований П. Рікером вдалий термін «репрезентація минулого» (Рікер, 2004, с. 10).

Отже, пристаємо до думки, що уявлення, образи, які ми створюємо про свою історію, у широкому розумінні міфічні, бо залежать від тієї позиції, яку ми самі займаємо у нашому сучасному житті, а тому слід виходити з обставин реальних викликів та інтересів державності. У вибудові національної ідентичності людина сама орієнтується на існуючі в культурі норми ідеали, моделі, які, ми, педагоги, покликані переконливо окреслювати, адже «формування національної ідентичності є визначальним національним інтересом» (Критерії національної безпеки в освітній сфері, 2016; Удод, 2013).

До моменту початку військової фази агресії РФ проти України (24 лютого 2022 р.) найбільш уразливою сферою гібридної війни³, яку агресор вів (і продовжує вести) від початку здобуття нашою країною незалежності, стала сфера світоглядного дискурсу, у якій чільне місце посідає дискурс минулого, як пам'ять і контрпам'ять. Політизація історії породжує так звані «битви за минуле», в яких важливу роль відіграють комеморативні⁴ практики, що визнаються актами передачі нащадкам світоглядно значущої інформації про минуле, спільного

³ Див.: Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>; Так що ж таке гібридна війна? І чи є гібридна війна в Україні? URL: <https://www.armyfm.com.ua/tak-shho-zh-take-g%D1%96bridna-v%D1%96jna-%D1%96-chi-g%D1%96bridna-v%D1%96jna-v-ukra%D1%97n%D1%96/>; Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс (2021). (дата звернення: 28.04.2023);

⁴ Комеморація – це збереження у суспільній свідомості пам'яті про значущі події минулого. Термін увів ізраїльський дослідник Є.Зарубавель, який обґрунтував думку, що комеморація виникає у Сьогоденні завдяки бажанню спільноти, яка існує в цей момент, утверджувати почуття своєї єдності та спільності, зміцнюючи зв'язки у суспільстві завдяки ставленню до репрезентації минулих подій, яке поділяє переважна більшість цієї спільноти (Zarubavel, 1995, pp. 18-19).

переживання й утворення спільних спогадів засобами вироблення ритуалів увічнення, вшанування, святкування тощо знакових для нації та держави осіб і подій, заснування «місць пам'яті»⁵. Усе згадане істотно впливає на вкорінення в свідомості дітей (починаючи з віку дошкілля) та молоді національної ідентичності і почуття патріотизму, а також є протидією ворожій історичній політиці.

Не зупинятимемося на тлумаченні поняття «історична пам'ять» і численних, дотичних до нього чи близькоспоріднених із ним понять і термінів, тобто на аналізі існуючої варіативності і суперечливості дефініювання поняття «історична пам'ять», про це вже доволі написано⁶. Визнаємо також існування співзалежності таких феноменів, як «історична пам'ять» та «державна політика історичної пам'яті», обґрунтоване у низці досліджень⁷.

Зараз, у час війни проти РФ, посилюється нагальність розроблення дієвих засобів формування в громадян України патріотично орієнтованої, націєцентрованої історичної свідомості, що тісно переплетена з «історичною пам'яттю», хоча й ширша за своїм змістом. Всі згадані поняття є чинниками і складниками «національної ідентичності як багатокomпонентного утворення, найбільш виразними складниками якого є національна самосвідомість, менталітет, історична пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, уявлення населення про місце країни у світі та її цивілізаційну приналежність тощо» (Політика істор. пам'яті, 2019, с. 13).

⁵ За визначенням французького історика П. Нора, «місце пам'яті – це поняття абстрактне, суто символічне, призначене вивільнити пам'яттєвий вимір з об'єктів, що можуть бути матеріальними і водночас нематеріальними, як-от вислови, гасла, ключові слова...» (Нора, 2014, С.242)]. Українська вчена-історик Л.Нагорна, аналізуючи здобутки П.Нора, влучно визначила: «Символічними об'єктами можуть бути окремі події, місцевості, особи, ритуали, символи – все те, що сприймається в суспільстві як певна цінність із власною «біографією» (Нагорна, 2013, с.120; 2014).

⁶ Аналітичні описи підходів і українських, і зарубіжних дослідників до пояснення поняттєво-сутнісного аспекту концепту «історична пам'ять» викладено в студіях Г.Касьянова (2009; 2018), А.Киридон (2009, 2016), І.Ковальської-Павелко (2022), Л.Нагорної (2010, 2011, 2012, 2013).

⁷ Воляннюк, О.Я. (2012). Суспільна пам'ять в контексті розвитку політичної свідомості у сучасній Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ; Гайдай, О.Ю. (2016). Радянська спадщина в політиці пам'яті та свідомості населення України 1991–2014 рр. (на матеріалах Вінницької, Житомирської, Черкаської та Полтавської областей): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ. Зерній, Ю.О. (2009). Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ; Касьянов, Г. (2017). Історики та історична політика. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Історик на зламі історії: досвід переживання: міжвуз. зб. наук. праць / ред. кол.: О.І.Журба та ін. Дніпропетровськ. С. 243–261. Коньшина, Г.Є. (2008). Трансформація соціальної пам'яті в інформаційному суспільстві: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Харків; Шаповал, Ю. (2020). Політика пам'яті і євроінтеграційні прагнення України (2014–2019 рр.). *Проблеми всесвітньої історії*. Т.2. СС.7–24.

У цілому феномен історичної пам'яті – це вагомий чинник впливу на сприйняття людьми сучасності, розуміння минулого і проектування майбутнього, формування їхньої соціокультурної, національної ідентифікації, що забезпечує підтримання безперервної етнічної еволюції, передачу накопиченого багатства національних цінностей прийдешнім поколінням. Завважимо, що формування національної ідентичності громадян є визначальним національним інтересом будь-якої суверенної країни і детермінує її політику та необхідні запобіжні дії. Навіть в країні зі стабільною громадянською ідентифікацією, якою є США, на державному рівні, в офіційній доповіді Independent Task Force Report №68 було визнано, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто – супротивниками Америки» (Klein, 2012, p. 12).

Якщо узагальнено ідентичність людини – результат опосередкування нею оповідей, наративів тощо (за П.Рікером), то інтеріоризація/вироблення людиною історичної пам'яті, як і освоєння соціокультурної реальності, є, принаймні, дворівневим процесом: спочатку відбувається сенсорно-чуттєва суб'єктивізація виявів знання, зовнішнього світу, внаслідок чого формуються чуттєві образи, а на наступному рівні людина інтерпретує сприйняте. Інтерпретація необхідна для вироблення певних опор для життя в суспільстві (Шюц, 1988), тобто людина є носієм низки образів, на основі яких відбувається регуляція її діяльності і поведінки. У підході А.Ассман інтерпретація необхідна людині для смислоутворення (Ассман, 1998, с. 426). Отже, сукупність переживань людини – це так би мовити контент її суб'єктивного світу, це особистісне відлуння її зав'язків із зовнішнім світом, усвідомлення і фіксація причетності до нього. І саме з огляду на це, слід визнати найістотнішими у виробленні у членів соціуму історичної пам'яті період активного здобуття ними освіти, тобто дитинство-юність.

Водночас сучасні українські політологи акцентують на кореляції політики історичної пам'яті і національної безпеки, що посилюється в обставинах війни. Так ще 2019 р. в аналітичній доповіді Інституту стратегічних досліджень «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України», наголошувалося: «Історія як пам'ять суспільства є не лише дискурсивною практикою, а й виконує цілком конкретні легітимаційні завдання: «узаконює» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо. Кожна нація-держава формує свою

ідентичність, яка уособлює і презентує її історичну та соціокультурну окремішність і в очах своїх громадян, і на міжнародній арені. Недосформовані, з розбалансованою історичною пам'яттю ідентичності особливо вразливі перед натиском космополітичних викликів, експансіоністської політики інших держав» (Політика істор. пам'яті, 2019, с. 14). Останній вираз безпосередньо стосується сьогодишньої України і її громадян, поставлених до того ж у складні умови повномасштабної, у тому числі й інформаційної, війни. Дослідники констатують існування кризи ідентичності у громадян України, основними проявами якої є неузгодженість між загальноукраїнською національною ідентифікацією та іншими різновидами колективно-культурної ідентифікації; розбіжність між загальноукраїнськими та регіональними інтерпретаціями історичних процесів, подій, ролі певних історичних постатей (Політика істор. пам'яті, 2019; Культура істор. пам'яті, 2013). Одночасно вони констатують: обставини війни й агресії викликали сплеск патріотичних настроїв (Грицак, 2023; Шевель, 2022; Dodonov, 2022), а кризу пов'язують із незавершенням руйнації усталеної системи радянських цінностей і лише поступовим формуванням цінностей актуальних, двокомпонентних – і етнічних, і національно-громадянських.

Аналізуючи сучасний стан політики пам'яті в Україні, дослідниця-політолог з американського Університету Тафтса і президент Американської асоціації українських студій О. Шевель ще 2016 р. писала про наявність конфліктів пам'яті, які ускладнюють побудову єдиної національної ідентичності і стають на заваді демократичним процесам. Окреслюючи тоді перспективи реформування політики пам'яті в Україні, вона доводила необхідність формування «багатоопорного режиму пам'яті» (Шевель, 2016), де мирно співіснують різні реконструкції чи інтерпретації минулого. Як аргумент, політолог нагадувала про європейський підхід до викладання історії, репрезентований в Рекомендаціях Ради Європи від 2001 р. «Про викладання Історії у Європі XXI століття», де йдеться про «плюралістичну та толерантну концепцію викладання історії» (Recommendation Rec (2001). Додамо, що й в більш близьких до нас у часі документах Ради Європи 2018 року – «Якість історичної освіти в 21 ст.: принципи і рекомендації» (Council of Europe, 'Quality History Education in The 21st Century, 2018) та «Європа і Північна Америка 2030» (Europe and North America Education 2030) теж наголошується саме на «принципах поваги: до демократії, розмаїття (множинності) та інклюзивності, які мають бути підґрунтям курикулуму з історії» (21).

Схожу позицію у вивченні російсько-українських війн пам'яті займає й румунська дослідниця Р.Безліу. Вона аргументує, що підручникотворення в обох країнах дуже політизоване, бо пов'язане із контролем впливу на самоідентифікацію молоді. На її думку, «розуміння історії має виходити за рамки логіки національних історій, створених проти ворогів і конкуруючих державних проєктів, ... а навчальні програми можуть бути відкриті для альтернативних точок зору, загальноєвропейських підходів і опозиційних думок» (Besliu, 2022).

Однак, з початком гарячої фази російсько-української війни О. Шевель визнає доцільним встановлення уніфікованого україноцентрованого режиму пам'яті (Шевель, 2022). До того ж «путінська війна як ніколи об'єднала українців» (там само), що теж сприяє виробленню і прийняттю націєорієнтованої версії пам'яті.

Узагальнюючи існуючі дослідницькі підходи, уточнимо, що, на нашу думку, суб'єктами політики пам'яті в сучасній Україні є, у першу чергу, держава та її органи (президент, парламент, уряд), як інституціолізовані замовники й скерувальники політики пам'яті, наукові установи, як інституціоналізовані реконструктори-творці, а, по-друге, громадянське суспільство, яке продукує переважно комунікативну пам'ять і є її носієм. Безперечно, важливу роль відіграють діячі національного літературного і мистецького процесу як впливові автори розмаїтих форм та образів Минулого, однак їх відносимо все ж до представників дуже впливової й активної частини громадянського суспільства. Особливу, бінарну роль, як посередників поширення інформації про пам'ять, відіграють медіаструктури, бо можуть бути одночасно й інструментами інституціональних органів, і голосом соціуму. А оскільки Україна – велика країна і за територією⁸, і за кількістю населення, і за кількістю національностей її громадян, то вагомий розвиток набули не лише загальнонаціональна або державна політика пам'яті, а й регіональна. Також відзначимо швидко зростаючий вплив на формування історичного наративу електронних ЗМІ, які до того ж провадять спеціальні рубрики чи проєкти в рамках своїх видань (Половинчак, 2018).

⁸ У статті американської журналістки Анни Рейд, колишнього кореспондента газети *The Economist* в Україні, зазначено таке: «Лише за квадратними кілометрами Україна – друга за величиною території країна в Європі. Якщо її вмістити на мапі США, то вона простягнеться від Міссурі до Атлантичного океану, і від Огайо до Джорджії» (Reid, 2022).

Разом з тим, наголосимо: найширшим ретранслятором політики в галузі минулого є насамперед освітня галузь. Серед окреслених у вищезгаданій аналітичній доповіді чинників актуального моменту національної безпеки України особливої ваги у справі формування неспотвореної національної історичної пам'яті, без якої неможлива розбудова суверенної Української держави, надано **освіті**, насамперед предметам і дисциплінам суспільствознавчої галузі знань, у першу чергу історії (Політика істор. ..., 2019, СС. 61-62). Для нас, педагогів і викладачів, чи не найголовнішою функцією історії України є те, що вона – дієвий інструмент виховання у дітей і молоді патріотичних і громадянських почуттів, вона відіграє посутню роль у їхній соціалізації у дусі етнонаціональної ідентичності. Адже одним з питомих чинників, який сприяє перетворенню населення на народ, є різнобічне і глибоке знання власної національної історії, що формує історичну, а на її основі національну свідомість, але у «цивілізованому світі влада й соціум намагаються дотримуватися консенсусу бодай у тому, що у ставленні до минулого варто до мінімуму звести небезпеку «зловживання пам'яттю», перетворення пам'яті на знаряддя війни» (Нагорна, 2013, с.119).

Сьогодні можна констатувати, що влада незалежної України глибоко усвідомлює значущість дискурсу нації, начала якого заховані в історії культури. Йдеться про схвалення низки важливих націєформувальних документів, зокрема Стратегії інформаційної безпеки до 2025 року, розробленої наприкінці 2021 р., плану дій з впливу на вкорінення національної самоідентифікації і рідномовності. Адже саме «з метою консолідації та формування історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті на державному рівні **визнано необхідним** офіційно належно відзначати і вшановувати пам'ятні дати і ювілеї (виокремлення – Н.Д.)» (Про відзначення пам'ятних дат..., 2013). Зокрема, серед заходів, визнаних Верховною Радою України доцільними, – проведення урочистих відзначень пам'ятних дат і ювілеїв.

У цьому контексті МОН України рекомендовано: забезпечити проведення у закладах загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти уроків, виховних годин, круглих столів, науково-практичних конференцій, інших тематичних заходів, приурочених до пам'ятних дат і ювілеїв 2022-2023 років; включити теми, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2022-2023 років, до переліку тем конкурсів Малої академії

наук України, рефератів, курсових та дипломних робіт у закладах вищої освіти (Про відзначення пам'ятних дат..., 2013).

Зважаючи на думку американського вченого П.Коннертона про те, що образи з минулого зазвичай «виправдовують» / легітимізують соціальний лад теперішнього і «неписане правило для всіх учасників будь-якого соціального процесу – мати спільну соціальну пам'ять»... (Коннертон, 2004, с.17), доповнимо її міркуванням, що таку спільну пам'ять можна і треба випрацьовувати на підставі мислення історичними категоріями образами. І найдоцільнішим в аспекті впливу на формування національної ідентичності в дітей і молоді є, на наше переконання, використання інтерактивного спілкування у процесі проведення масових (однак – не формальних) науково-дискусійних заходів.

Тривалий особистий досвід організації і проведення ювілейних та тематичних науково-практичних заходів із вшанування пам'яті видатних педагогів і вчених України, дає підстави для міркування: коли до проведення конференції чи круглого столу підходити творчо, із щирою шаною до освітньої персоналії, з прагненням зацікавити учасників, то вочевидь виявляється позитивний пам'яттево-гуманітарний ефект. Його можна фіксувати у непересічних промовах і зацікавлених обговореннях, у дописах учасників. Але не всі впливи таких заходів можуть бути явними, вони набагато ширші за впливом на різні емоційні і мисленнєві сфери. Складно вимірюваними лишаються такі ефекти, як враження, думки і бажання присутніх, викликані заходом, що чинять свій вплив на їхні світоглядні установки, свідомісні утворення і переконання.

Аналіз державного списку пам'ятних дат, визначених гідними для вшанування (Про відзначення пам'ятних дат..., 2013), показує, що вочевидь понад 80% з них пов'язані з ювілеями національних історичних постатей. Переконані, що життя видатних людей – це персоніфікована історія нації, а їх гуртове обговорення – це дієва комеморативна практика, тому пристаємо до думки О.Воляннюк, що «знакові постаті, люди-символи, життєва історія яких виконує помітну роль у маркуванні мнемологічно простору суспільства, є важливим елементом національного наративу, становить своєрідну систему смислів для спільноти»(Воляннюк, 2015), логічно доповнимо – і сприяє ненав'язливому, поступовому усвідомленню учасниками причетності до символічного світу народу, нації, Держави.

Засобом зацікавленого обговорення історичних аспектів життєдіяльності видатних осіб, учасниками глибше досягається характер історичного і соціального часу як тла, що зумовило видатну діяльність історичної персоналії, вплинуло на неї і бодай почасти трансформувалося завдяки її здобуткам. Ювілейні конференції мають не лише меморіальну значущість, адже, вшановуючи пам'ять видатного національного мисленика, створюється можливість колективно поміркувати над проблемами, якими він чи вона переймалися, з позицій сьогодення усвідомити непроминальність їхніх ідей чи їх застаріння, навіть спробувати їх розвивати у подальшому, аби продовжити і примножити надбання історичного діяча, і тим самим розвивати саму українську гуманітарно-освітню думку.

Пошанувальні заходи мають незаперечну політико-суспільну значущість, бо сприяють «інтеграції людей у спільноту, допомагають вибудувати образ минулого й усвідомити власне місце в історичному процесі, як на індивідуальному рівні, так і на рівні генерації». На це звернула увагу експерт Національного інституту стратегічних досліджень України О. Михайлова, яка в своїй статті обґрунтувала також, що комеморативні практики громадян є важливим чинником національної безпеки і здатні виконувати роль чинників консолідації політичної нації, що набуває особливої значущості у світлі агресії рф проти України та потреби консолідації українців (Михайлова, 2022, с.19).

Ювілейні заходи національного виміру відносимо ще й до зібрань, що мають дидактичний, а головне – виховний потенціал, адже доцільно організовані персоніфіковані ювілейні збори здатні викликати сильні емоції – гордості, подивування досягненнями певної історичної постаті як істотним національним надбанням, що уславлює націю. Відходячи від практики проведення таких зборів у суто урочисто-ювілейному дусі, поступово формуємо практику оприлюднення у ході таких заходів нових поглядів на усталені канони тлумачення розвитку національної освіти і педагогічної думки, оцінки діяльності певних історичних постатей.

На наше переконання, у формуванні в молоді історичної пам'яті плідним є ширше запровадження в процедуру ювілейних заходів інтерактивної участі студентської/шкільної молоді, аби вони могли не лише заслухати наукові повідомлення, що без сумніву корисно, а й висловити свою думку, позицію ставлення щодо обговорюваного на заході питання, тобто особисто долучитися до роздумів, пов'язаних з

історичною пам'яттю свого народу. Назвемо це активізацією невидимої інтеріоризації глибинних сенсів цієї пам'яті.

Особливо доцільним й ефективним вважаємо відкриті опитування з тематики заходу з наступним обговоренням результатів, що, звичайно, істотно ускладнює для організаторів традиційне проведення заходів, однак дає позитивний ефект співучасті, створює можливості залучити й активізувати ту молодь, яку часом важко розворушити. З практики проведеного минулоріч на вшанування 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди онлайн-опитування (методом Computer Assisted Web Interviewing) цільової аудиторії – студенти ЗВО України – можемо виключно стисло репрезентувати наступні підсумки. Для понад 70% респондентів видатний мислитель є усвідомленою постаттю національної історії, тобто персоніфікованим феноменом національної історичної пам'яті, а понад це, близько 20% учасників вважають Г.Сковороду взірцем для наслідування, тобто особистістю, здатною надихати у сучасних світоглядних пошуках.

Відкриті відповіді респондентів дають підстави вважати, що опитування сколихнуло в них розмірковування про пошуки шляху до щастя, про історію національного духу, про славетну постать, яка уособлює українську ментальність і формує відчуття національної гордості.

Оскільки в опитувальнику (авторства Н.Дічек) йшлося передовсім про сприйняття сучасною молоддю ідей мислителя про способи здобуття людиною щастя, то з'ясовано, що лише близько 50% молодих людей пов'язують досягнення щастя із самопізнанням і працею за природною схильністю («сродна праця»), і лише третина (близько 27%) поділяє думку про щастя у «нестяжательной жизни» (Дічек, 2022, с. 141-146).

На відкрите питання чи вплинула війна на їхнє розуміння щастя, 97% респондентів відповіли ствердно і зазначили, що війна внесла корективи у визначення ними ключових шляхів до щастя.

Важливим для нас став і той, виявлений після анкетування факт, що багато студентів зацікавилися оприлюдненням результатів опитування.

Історико-меморіальні опитування звичайно не є заміною системних, моніторингових соціологічних досліджень, покликаних давати важливу інформацію про стан і розвиток національно-патріотичного виховання, вплив на нього різних чинників сьогодення. Однак як форма залучення здобувачів освіти майже всіх рівнів та їхніх

учителів, викладачів, майстрів до спільної комеморації цілком виправдана і заслуговує на ширше запровадження, бо впливає на вибудову свідомості особи на основі сколихнутих заходом емоцій (переживань) і накопичення індивідуального досвіду.

До вагомих позитивних функцій конференцій відносимо також дидактичну, популяризаторську і згуртовуючу. Остання реалізує для сучасників минуле як символічний образ тяглої в часі національної спільності і опосередковано стверджує легітимацію України як суверенної держави.

Хоча П. Нора відносить до широко потрактованого ним поняття «місць пам'яті» і події та відомих осіб, ландшафти, музеї та монументи, свята та річниці, цвинтарі та храми, історичні символи й меморіали, комеморативні церемонії (ритуали) й паломництва тощо (Нора, 2014, с. 24, сс.242-246), однак думаємо, що все ж науково забезпечену і підготовлену конференцію, читання чи круглий стіл тощо варто розглядати виокремлено, бо такі заходи є (принаймні, мають бути) інтерактивними, передбачають ненав'язливу інтеріоризацію ідейного змісту у різний спосіб – візуально та аудіо, стимулюючи емоції та розмірковування, участь у дискусії чи обговоренні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сукупно теоретичні положення щодо сутності, структури, функціонування і соціально-політичної значущості формування історичної пам'яті, у першу чергу у дітей і молоді, як наукова аргументація, а також результати досвіду проведення масових комеморативних заходів з ушанування історичних персоналій національного гуманітарного простору, як практична аргументація, доводять доцільність і корисність таких заходів. На нашу думку, вони поки що недооцінені, і одночасно заформалізовані, а їх потенціал досягнення націєорієнтованого виховання патріотичних почуттів не задіяний уповні. А тому переконані, що розширення палітри масових заходів з формування історичної свідомості у молодого покоління «працюватиме» на збереження нового режиму національної пам'яті.

Насамкінець, не можемо не згадати ідеї видатного українсько-польського мислителя, державника В.Липинського, виголошені ще у 1920-х роках у праці «Листи до Братів-Хліборобів», про згубність українського емоціоналізму для політичних змагань, про необхідність консолідації усіх верств населення. Він вважав, що для суверенітету «української етнографічної маси» необхідна розбудова нею

національної держави, а визначальною рисою нації-держави називав гомогенність хотінь активних і пасивних елементів нації: «Спільною ... і значить сталою та необхідною передумовою морального авторитету всякої національної аристократії єсть скрізь і завжди повна гомогенність (однородність) хотіннь активних і пасивних елементів нації в данім часі і на даній території (Липинський, 1922, с. 286) (розрядка Липинського – прим.).

Думаємо, що модель держави-нації В. Липинського, охарактеризовану Г.Касьяновим як консервативно-елітаристська (Касьянов, 1999), слід вважати провісницьким розумінням засад розбудови суверенної України, а постановку філософом проблеми націоналізму розглядати як таку, що ідейно випередила згадані у статті теорії націоналізму Е. Геллнера, Е. Сміта, які виокремлювали необхідність гомогенності суверенної держави. І водночас, на жаль, визнаємо, що деякі складники моделі В.Липинського не втратили актуальності й для сучасної України.

Вочевидь, що різні обставини викликають до життя різних героїв, а подолання минулого не скасовує історичні пантеони, натомість виробляється новий набір імен і нова ієрархія (Грицак, інтерв'ю). У відборі до неї має домінувати принцип зміни ідеї «страдництва» українців на життєствердну ідею успішної нації (Городня, 2019), максимально орієнтованої на пошук суспільного порозуміння і соціальної відповідальності, а до пантеону увійдуть особи–консолідатори нації, які зреформували країну, носії невмирущої народної моралі, які відіграли роль пасіонарних інтеграторів, ті, хто стали символами й уособленням українського успіху.

А наше головне освітянське діло – проведення тривалої, рутинної, непростої щоденної роботи з формування у дітей і молоді консолідуючої націю історичної пам'яті, не відкидаючи й прийоми пропаганди, бо у контексті війни вона є необхідним засобом поширення доцільних для нації знань.

ЛІТЕРАТУРА

- Ассман, А. (1998). Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ. «Ніка-Центр». 2012. (Assmann, A. (1998). Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory. Kyiv, Nika-Center).
- Барг, М.А. (1987). *Епохи та ідеї. Становлення історизму*. М. (рос. мовою). (Bargh, M.A. (1987). Eras and ideas. Formation of historicism. M.).

- Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс. (2021). Монографія /за ред. В.А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю. (Wars of the information age: an interdisciplinary discourse. (2021). Ed.: Krotiuk, V. Kharkiv).
- Волянчук, Ольга. (2015). Персоніфіковане минуле у сучасному політичному житті України та Росії. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса* НАН України. №1 (175). С. 265-276. (Volyanyuk, Olga. (2015). The personified past in the contemporary political life of Ukraine and Russia. *Proceedings of Ivan Kurasa Institute of the Political and ethnic studies* of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1 (175). 256-276).
- Городня, Наталія (2018). Чинники формування історичної пам'яті сучасної української молоді. *Історичні і політологічні дослідження. Спец. випуск*. СС.28-33. (Horodnia, Natalia (2018). Factors of formation of historical memory of modern Ukrainian youth. *Historical and political studies*. Special issue).
- Гелнер, Е. (1985). Нації та націоналізм: пер. з англ. Київ: Таксон. 2003. <http://www.litopys.org.ua/gellner/gel.htm>. (Gellner, E. (1985). Nations and nationalism. Kyiv, Tacsion. 2003. <http://www.litopys.org.ua/gellner/gel.htm>).
- Дічек, Н.П., Кравченко, О.О. (2022). Уявлення про щастя людини Г. Сковороди і сучасного українського студентства: суголосність, перегук і відмінності. *Український педагогічний журнал*. № 4. СС.131-147. (Dichek, N.P., Kravchenko, O.O. (2022). H. Skovoroda's idea of human happiness and modern Ukrainian students: consonance, resonance and differences. *Ukrainian Pedagogical Journal*. 4. PP.131-147).
- Інтерв'ю з Ярославом Грицаком (1.01.2023). («Українці поховали «руський мир» – історик Я. Грицак про деякі підсумки 2022 року») <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayintsi-russkyy-mir-putin/32203190.html> (дата звернення: 21.05.2023). (Interview with Yaroslav Hrytsak (January 1, 2023). ("Ukrainians buried the "Russian peace" - historian Ya. Hrytsak about some results of 2022" <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayintsi-russkyy-mir-putin/32203190.html>).
- Інтерв'ю з Г. Касьяновим («Не фіни, скоріше італійці»), (2019). Київ дейлі жовтень. <https://kyivdaily.com.ua/georgiy-kasyanov-2/> (дата звернення: 21.03.2023). (Interview with H. Kasyanov ("Not Finns, rather Italians"), (2019). Kyiv Daily October <https://kyivdaily.com.ua/georgiy-kasyanov-2/>).
- Касьянов, Г. (2017). Історики та історична політика. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. *Історик на зламі історії: досвід переживання: міжвуз. зб. наук. праць / ред. кол.: О.І.Журба та ін.* Дніпропетровськ. СС. 243-261. (Kasyanov, G. (2017). Historians and historical politics. Historiographical and source studies problems of the history of Ukraine. *Historian at the crossroads of history: lived experience: interuniversity*. Collection of scientific papers / Ed. O.I. Zhurba and others. Dnipropetrovsk).
- Касьянов, Г. (1999). Теорії нації та націоналізму: Монографія. Київ: Либідь. <http://litopys.org.ua/kasian/kas13.htm>. (Kasyanov, G. (1999). Theories of nation and nationalism: Monograph. Kyiv: Lybid <http://litopys.org.ua/kasian/kas13.htm>).
- Касьянов, Г. (2016). Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію та генеалогію пам'яті. *Український історичний журнал*. №2. СС.118-137. (Kasyanov, G. (2016). Historical memory and historical politics: to the question of the terminology and genealogy of memory. *Ukrainian historical Journal*. 2. PP.118-137).

- Киридон, А. (2014). Студії пам'яті в Україні: основні тенденції становлення. У: *Україна – Європа – світ*: Міжнар. зб. наук. праць: Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип.14. Тернопіль. (Kyridon, A. (2014). Memory Studies in Ukraine: the main trends of development. In: *Ukraine – Europe – the World: International. collction of scientific papers: Series: History, international relations*. Issue 14. Ternopil).
- Киридон А.М. (2017). Студії пам'яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення. *Український історичний журнал*. № 4. СС. 150–161. (Kyridon A.M. (2017). Studies of memory in modern humanitarianism: history of formation. *Ukrainian historical Journal*. 4. PP. 150–161).
- Киридон, Алла. (2009). Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 3: Міжнародний зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, С. 112–116. (Kyridon, Alla. (2009). The concept of "historical memory": variability of definition. *Ukraine - Europe - World: International collection of scientific papers: Series: History, international relations* / Ed. L. M. Alexievets. Ternopil: Issue 3. PP. 112–116).
- Ковальська-Павелко, Ірина. (2022). «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Malopolskie*. Nr 3 (35). 27-44. (Kovalska-Pavelko, Iryna. (2022). "Memory wars" as a key factor in the formation of state memory policy in modern Ukraine. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 3 (35). 27-44).
- Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/osvita_bezpeka-7e24e.pdf. (National security criteria in the educational sphere: foreign experience and conclusions for Ukraine. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/osvita_bezpeka-7e24e.pdf).
- Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. (2013) / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко]; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. (Culture of historical memory: European and Ukrainian experience. (2013) / [Yu. Shapoval, L. Nagorna, O. Boyko]; Ed: Yu. Shapoval. Kyiv: Ivan Kuras Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine)
- Коннертон, П. (2004). *Як суспільства пам'ятають*. Київ: Ніка-Центр. (Connerton, P. (2004). *How societies remember*. Kyiv: Nika Center).
- Липинський В. (1919-1926). Листи до Братів-Хліборобів. Про ідею організації українського монархізму, писані 1919-1926. Відень. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>. (V. Lypynskyi (1919-1926). Letters to the Brothers-Countrymen. About the idea of the organization of Ukrainian monarchism, written 1919-1926. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> Vienna).
- Михайлова, Ольга (2022). Персоніфікація як стратегія історичної політики в Україні. *Стратегічна панорама*. № 1. С. 8-25. (Mykhailova, Olha (2022). Personification as a strategy of historical politics in Ukraine. *Strategic panorama*. 1. PP. 8-25).
- Нагорна, Л. (2013). Культура історичної пам'яті. У: *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг.ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. СС.9-35. (Nagorna, L. (2013). Culture of historical memory. In: *Culture of historical*

- memory: European and Ukrainian experience* / [Yu. Shapoval, L. Nagorna, O. Boyko, etc.]. Ed. Yu. Shapoval. Kyiv: Ivan Kuras Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. PP.9-35).
- Нагорна, Лариса (2007). Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки. *Регіональна історія України*. 1. С.107-122. http://resource.history.org.ua/publ/regions_2007_1_107. (Nagorna, Larusa (2007). The phenomenon of regionalism and national identity in Ukraine: historical origins. *Regional history of Ukraine*. 1. PP.107-122).
- Нагорна, Л.П. (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. (Nagorna, L.P. (2012). Historical memory: theories, discourses, reflections. Kyiv: Ivan Kuras Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine).
- Нагорна, Л. П. (2011). Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. (Nagorna, L. P. (2011). Social and Cultural identity: pitfalls of value distinctions. Kyiv: Ivan Kuras Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine).
- Нагорна, Лариса (2014). Поняття місце пам'яті в сучасних memory studies. *Регіональна історія України*. 8. С.55-74. (Nagorna, Larusa (2014). The concept of place is remembered in modern memory studies. *Regional history of Ukraine*. 8. PP. 55-74).
- Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ: Кліо. (Nora, P. (2014). Present, nation, memory. Kyiv: Clío).
- Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь. (2019) / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валєвський О. Л., Здіорук С.І., та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД. (The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: Analytical Report. (2019) / Ed. V. M. Yablonskyi. Kyiv: National Institute for Strategic Studies).
- Половинчак, Ю.М. (2018). Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. № 2. С. 94-95. (Polovynchak, Yu.M. (2018). Commemorative practices in the modern information space. *Library science. Documentary science. Informatology*. 2. PP. 94-95).
- Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.): монографія / кер. автор. колективу – член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф. Кудряченко А.І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. (The problem of historical memory in the world-historical discourse (1945–2015): monograph / Ed. prof. Kudryachenko A.I. Kyiv: State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", 2021).
- Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках : Постанова Верховної Ради України від 17.12.2021 № 1982-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-IX#Text>. (On the celebration of commemorative dates and anniversaries in the 2022–2023: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 12.17.2021 No. 1982-IX).
- Рікер, П. (2004). *Пам'ять, історія, забуття*. М.: Вид. гуманітарної літератури. (рос. мовою). (Ricker, P. (2004). Memory, history, oblivion. M.: Publishing house of the humanitarian literature).
- Сіра, О., Чупрій, Л. (2022). Громадянський діалог як необхідна умова розвитку сфери національно-патріотичного виховання в Україні в умовах сучасної

- геополітичної ситуації. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, (9), 237–254. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.9.2022.265463>. (Syra, O., Chupriy, L. (2022). Civil dialogue as a necessary condition for the development of the sphere of national-patriotic education in Ukraine in the conditions of the modern geopolitical situation. *International relations: theoretical and practical aspects*, (9), PP.237–254. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.9.2022.265463>).
- Сміт, Е. Д. (1991). *Національна ідентичність*. Київ: Основи. 1994. <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>. (Smith, E. D. (1991). *National identity*. Kyiv: Osnovy. 1994).
- Татаркевич (Татаркієвич), В. (2001). Історія шести понять. Київ, Юніверс. (Tatarkevich (Tatarkievich), V. (2001). *The history of six concepts*. Kyiv: Universe).
- Удод, О.А. (2013). Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. *Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі*: 36. наук. праць. Київ : УІНТ. Вип. 8. С. 8–13. (Udod, O.A. (2013). *School history education as a representative of the politics of memory. National and historical memory. Politics of memory in the cultural space*: Collection of scientific papers. Kyiv: Issue 8. PP. 8–13).
- Чупрій Л.В., Кан Ден Сік. Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.24> (Chupriy L.V., Kang Deng Sik. Commemorative practices and politics of memory as factors in the formation of national identity. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.24>).
- Шевель, О. (2016). Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>. (дата звернення: 17.03.2022). (Shevel, O. (2016). Is there a way out? Memory wars in post-Soviet Ukraine in a comparative perspective. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*).
- Шевель, О. (2022). Демонтаж пам'яті. <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>. (Shevel, O. (2022). Disassembling the memory. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>).
- Шюц, А. (1988). Структура повсякденної свідомості. <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/A-SHyuts-struktura.pdf>. (Shyuts, A. (1988). The structure of everyday life consciousness. <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/A-SHyuts-struktura.pdf>).
- Яковенко, Наталя (2007). Вступ до історії. Київ: Критика. (Yakovenko, Natalya (2007). *Introduction to history*. Kyiv: Krytyka).
- Як сприймати українське минуле: полеміка між Ярославом Грицаком і Володимиром В'ятровичем <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3387614-istoricna-pamat-proti-istoricnoi-nauki.html>. (How to perceive the Ukrainian past: polrmic between Yaroslav Hrytsak and Volodymyr Vyatrovych. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3387614-istoricna-pamat-proti-istoricnoi-nauki.html>).
- Armstrong, J.A. (1992). Myth and History in the Evolution of Ukrainian History. In: (Eds): Potichnyi, P.J., Pelenski, J., Zekulin, G. *Ukraine and Russia in Their Encounter*. Edmonton. Ontario University Press. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/20150/file.pdf>.

- Assmann, A. (June 2020). Re-imagining the Nation: Memory, Identity and the Emotions (Erasmus Medal Lecture 2019, AE GM Barselona). *European Review*. 29(1):1-15. DOI:[10.1017/S1062798720000988](https://doi.org/10.1017/S1062798720000988)
- Besliu, Raluca (2022, June 14). Russia and Ukraine's Tug of War over Memory. *Green European Journal*. <https://www.greeneuropeanjournal.eu/russia-and-ukraines-tug-of-war-over-memory/>.
- Council of Europe, 'Quality History Education in The 21st Century: Principles and Guidelines', 2018, <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7>.
- Dodonov, R. (2022). Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discourse. *Cxið*. Vol.3, Issue 1, 5-14.
- Europe and North America Education 2030 consultation Strasbourg, 24 October 2018. Education for democratic citizenship and inclusive social development. <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7>
- Halbwachs, M. (1952, 1992) *On Collective Memory*. Edited, translated and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Hite, Katherine. (St. Lawrence University). <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events.>
- Klein, Joel I. and Rice, Condoleezza and Levy, Julia C. (2012). U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press.
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory* / Transl. by S.Rendall, E.Claman. Columbia University Press.
- López, C., Carretero, M. & Rodríguez-Moneo, M. (2014). Telling a national narrative that is not your own. Does it facilitate disciplinary historical understanding? *Culture and Psychology*, 20 (4), 547-571. <https://doi.org/10.1177/1354067X14554156>
- Recommendation Rec (2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771 meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c31.
- Reid, Anna (2022). Putin's War on History. <https://diplomatizzando.blogspot.com/2022/04/putins-war-on-history-anna-reid-foreign.html> (May/June 2022. Published on April 6, 2022).
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events.>
- Smith, A., & Smith, A. (2013). *Nationalism and Modernism* (1st ed.). Tylor and Frensis. Retrieved from <http://www.perlego.com/book/1619688/nationalism-and-modernism-pdf> (Original work published 2013). (1st ed. – 1998 (*Dichek*). <https://handoutset.com/wp-content/uploads/2022/06/Nationalism-and-Modernism.pdf>
- Zarubavel, Yael. (1995). *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*. Chicago University Press.

SUMMARY

Dichek Natalia. The past as a symbolic resource of nation consolidation.

The purpose of the article is to highlight the theoretical foundations of the concept of "historical memory" and substantiate the feasibility of a wider use of the practical potential of mass memorial events as one of the effective ways in the field of education to form historical memory in Ukrainian children and youth. Historical memory is treated as a component of national self-identification and an important element of the modern national security policy of Ukraine in the face of Russian aggression and information war.

The study was carried out on the basis of a retrospective source analysis of Ukrainian and English texts, which represent modern international discourse in the field of explication of historical memory (or Memories). Interpretations of the concepts of historical memory, politics of historical memory, history as a myth, national History and self-identification, meanings of memorial conferences (events) are summarized. A hermeneutical approach to the interpretation of selected texts is applied. The theoretical basis of the study is the ideas about historical memory presented in the works of M. Halbwachs, Jan and Aleida Assmann, E. Gellner, A. Smith, J. Armstrong, which gives reason to interpret the past not as a stable given, but as a changing object to be interpreted.

Theoretical provisions on the essence, structure, functioning, social and political significance of the formation of historical memory, primarily by means of the educational spheres, are substantiated. As a practical argument, the results of the author's experience regarding holding mass commemorative events to honour the historical personalities of the national humanitarian space are highlighted. The functions of the conferences (educational, didactic, popularizing, rallying) are outlined. It is substantiated that commemorative events not only realize the past for contemporaries as a symbolic image of the nation through the time, but also indirectly affirm the legitimization of Ukraine as a sovereign state.

The need to expand the palette of memorial events in order to preserve the new regime of national memory is argued.

Key words: historical memory (Memories), politics of historical memory, history as a myth, national self-identification, commemoration, educational field, memorial events, personification.